

ОБРАЗ МАТЕРІ В МАЛІЙ ПРОЗІ ВАСИЛЯ ШУКШИНА І ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

У статті здійснюється спроба порівняльного аналізу малої прози В. Шукшина і Гр. Тютюнника через образ матері. З'ясовується проблемно-психологічна своєрідність розробки образу письменниками.

Ключові слова: “шістдесятництво”, оповідання, новела, образ матері, поетика.

Однією з актуальних проблем сучасного літературознавства є ґрунтовне естетичне та філософське осмислення феномена “шістдесятництва”, що відіграло величезну роль не лише в духовному очищенні українства після складного періоду тоталітаризму й домінування канонів соціалістичного реалізму, але й для подальшого поступу вітчизняного письменства. Духовна сила “шістдесятників”, етичний максималізм і моральна непідкупність, високі естетичні критерії, стильове розмаїття – усе це приваблює нових і нових дослідників. Науково-аналітичні студії про творчість одного з найяскравіших репрезентантів прози “шістдесятництва” – Григора Тютюнника – особливо активізувалися, починаючи з 1990-х років. Значний внесок у тютюнникознавство здійснили М. Жулинський, В. Дончик, А. Мороз, Г. Аврахов, В. Панченко, Г. Гримич, В. Даниленко, Н. Заверталюк, І. Захарчук, Н. Тульчинська та ін.

Заслуговує на увагу порівняльний аспект вивчення прози Гр. Тютюнника, зокрема зіставлення з малою прозою видатного письменника та режисера В. Шукшина. Тютюнника за життя нерідко називали “українським Шукшином”. Сучасні літературознавці (В. Дончик, В. Шкляр та ін.) слушно зауважують недостатню коректність такої аналогії. Між українським і російським письменниками справді було чимало спільного і в особистих долях, і у творчості. Так, наприклад, Шукшин народився 1929 року, Тютюнник – 1931-го, батьки обох були репресовані, обоє зазнали праці з ранніх літ, цінували книгу й освіту, добре знали життя. Вони працювали в колгоспі і в робітничих майстернях, служили на флоті, деякий час учителювали. І Шукшин, і Тютюнник писали про своїх сучасників, “маленьких

людей” із глибинки, в обох сформувалися образи “диваків”, не пристосованих до реалій життя, які, зберігаючи дитячу чистоту й наївність, не вміють адаптуватися і виживати.

Український новеліст переклав “Калину червону” Шукшина, а російський прозаїк знав і цінував твори Тютюнника, які читав у перекладах Н. Дангулової. На жаль, вони не познайомилися особисто, хоч обопільне таке бажання було [3]. Трагічний відхід у вічність В. Шукшина на зйомках фільму С. Бондарчука “Они сражались за Родину” 2 жовтня 1974 року покликав у дорогу українського митця. Він згадував, що летів у Москву до Василя Макаровича з оберемком чорнобривців. А під час похорону був вражений, скільки навколо покійного було червоної калини. Смерть Гр. Тютюнника також була передчасною, гіркою і трагічною, адже скільки нереалізованих творчих задумів загинуло разом із ним.

Художні світи російського й українського письменників були типологічно схожими, оскільки їх поєднувало зображення проблем села, що гине у своєму первіснопатріархальному сенсі, духовної деградації сучасників й водночас збереження традицій і онтологічних основ буття людини. Головними персонажами обох письменників ставали прості сільські трудівники, “маленькі люди”. Предметом художнього відображення у Гр. Тютюнника зазвичай були буденні ситуації, в яких, як у краплі води, віддзеркалювалася душа людини, вияскравлювалася її велич або ницість. Проза ж В. Шукшина вирізнялася, на думку дослідників, більшою жорсткістю і прямою. Його герої можуть і кілком махнути, й міцне слівце докинути. В українського ж письменника персонажі переживають справжні почуття глибоко в душі.

Одним із найсуттєвіших морально-етичних вимірів людини є ставлення до матері, до жінки взагалі. Тому в межах даної розвідки спробуємо з'ясувати своєрідність створених цими письменниками образів матерів.

У творчості В. Шукшина образ матері з'являється на початку 1960-х років у невеличких побутових ліричних замальовках

(“Далекі зимові вечори”), згодом психологічно поглиблюється і розширюється (“Племінник головбуха” (“Племянник главбуха”), “Сураз”, “Міцний чоловік” (“Крепкий мужик”)).

В оповіданні “Сураз” Шукшин здійснив творчу спробу зобразити особистість матері в розвитку, через призму її переживань висвітлити складний внутрішній світ головного персонажа твору. Нещасливе кохання молодої жінки, яка народила Спірку від випадкового “проїжджого молодця” зумовило внутрішній конфлікт в жіночій душі: вона водночас любила і ненавиділа сина. Відгомін цієї жіночої і материнської драми розкривається в сюжетній динаміці твору в деструктивному світовідчутті головного персонажа. Із плином часу мати перетворюється на втілення стійкого домашнього начала: “жалела, стыдилась, что он никак не заведет семью” [4, с. 390]. Дорослий Спірка Расторгуєв, попри всю свою “непутящість”, подумки вертається до матері, до розмислів про її страждання. Його внутрішня молитва стає лейтмотивом твору і являє собою незримую силу протидії загальній трагедійній логіці долі: “вот кого больно оставляют в этой жизни – мать”, “все хотелось отвязаться от мысли о матери”, “вспомнилась мать, и он побежал, чтоб убежать от этой мысли – о матери” [4, с. 390, 392]. Саме внутрішніми хитаннями обумовлена в оповіданні історія складних стосунків між головним персонажем і різними типами жінок – від хворобливого потягу до заміжньої вчительки до справді героїчного порятунку матері двох дітей, котра мало не загинула від голоду.

У морально-філософському аспекті шукшинівського оповідання образ матері стає втіленням оберігаючого первня, а доля центрального героя іноді розкривається через призму материнського сприйняття та оцінки.

Пророчий потенціал материнського слова отримує творче вираження і в оповіданні “Беспальый”, де через сповнений співчуття погляд матері виражається майбутня сімейна драма. В начебто другорядному епізоді – побутова суперечка матері з невісткою – звучить мудре материнське слово, що несе в собі елемент пророкування: “Не век ты собралась с мужем жить!” [5, с. 20].

У пізніх творах В. Шукшина образ матері іноді виникає як каталізатор внутрішніх розмислів головних героїв, пов’язаних з онтологічними проблемами або соціальними узагальненнями. Зокрема, в оповіданні “Боря” напружене очікування головним персонажем

у лікарняній палаті приходу матері висвітлює глибинні пласти його душевного життя, а роздуми оповідача виражають філософські пошуки ієрархії моральних цінностей, велич звичайного співчуття до людини, вищим проявом якого є материнська любов: “Мать – самое уважаемое, что ни есть в жизни, самое родное – вся состоит из жалости. Она любит свое дитя, уважает, ревнует, хочет ему добра – много всякого, но неизменно, всю жизнь – жалеет. <...> Отчего народ поднимается весь в гнев, когда на пороге враг? Оттого, что всем жалко всех матерей, детей, родную землю” [5, с. 194].

Із плином часу в прозі російського письменника виникають особливі оповідання – портрети матерів, які вимальовуються різними шляхами – через використання фольклорних архетипів, через оповідне саморозкриття героїні, через об’єктивну авторську оповідь. Автобіографічними елементами пройняті оповідання “В воскресенье мать-старушка” та “Сни матери”.

В останньому творі в “сказовій” формі передається внутрішній світ жінки, за допомогою народного типу оповіді розкриваються грані її особистості, потаємні душевні шукання.

Прикметним є оповідання “Материнське серце”, в якому йдеться про злочин Вітьки Борзьонкова і спробу матері захистити сина. Зібравшись одружуватися, Вітька вирішив заробити. Поїхав у місто, продав сала на кругленьку суму, а потім, познайомившись із двома пов’язаними, втратив гроші. Злість від зухвалого обману дівчат завирувала в голові хлопця. І він спровокував бійку в міському парку. В запалі Борзьонков побив кілька п’яниць, але найгірше – вдарив тяжкою бляхою від матроського ремня міліціонера, який намагався припинити бійку. Представник влади залишився живим, але Вітьці загрожував довгий термін ув’язнення. Шукшин майстерно розкриває сліпу материнську любов: Вітька був наймолодший з її дітей, життя жінки було важким і сповненим гіркоти. Тому мати не хотіла допустити, щоб її син потрапив до тюрми: “Странно, мать ни разу не подумала о сыне – что он совершил преступление, она знала одно: с сыном случилась большая беда. И кто же будет визволять его из беды, если не мать? Кто? Господи, да она пешком пойдет в эти краевые организации, она будет день и ночь идти и идти...” [5, с. 347]. Мати збирається їхати в крайові організації, щоб до суду визволити сина, або хоча б зменшити термін

покарання. “Ничего, добрые люди помогут”, – думала вона [5, с. 351]. У невластне прямій мові героїні розкривається глибина її материнської любові, здатність перебороти всі труднощі, аби допомогти синові, простота звичайної сільської жінки. Автор не іменує матір, і це створює узагальнений образ жінки в її одвічній, онтологічній іпостасі – материнстві.

Багатомірними є у творі мовленнєві засоби характеротворення. Коротка, типова для того часу передісторія (народила п'ятеро дітей, чоловік загинув на фронті) змінюється яскравим мовленнєвим самовираженням матері. У прямих звертаннях, насичених колоритом народного слова (“батюшки-святы”, “ангел ты мой господний”, “сыночки вы мои милые”, “сжальтесь вы над ним” та ін.) розгортається спроба утвердити пріоритет загальногуманістичних принципів над іншими, офіційними: “Да способитесь вы как-нибудь с вашей обидушкой – простите вы его, окаянного” [5, с. 343]. Ідейно-художньою сутністю шукшинівського повіствування є те, як у невластне прямій мові героїні, де замість раціонального знання віддається перевага вірі в Бога і Його милосердя, а також емоційне ставлення до непутячого сина, материнське слово поступово об'єктивується, коректується словом оповідача. Вихідний моральний імператив (“Материнское сердце, оно – мудрое, но там, где замаячила беда родному дитю, мать не способна воспринимать посторонний разум, и логика тут ни при чем” [5, с. 343]) не заважає оповідачеві знову і знову піддавати аналітичному осмисленню душевні устремління героїні, майстерно, із допомогою повторів, інверсій, зберігати напружено-схвильоване звучання її голосу: “Она вызволит сына, она верила в это, верила. Она всю жизнь свою только и делала, что справлялась с горем...” [5, с. 347]. Голос віри і надії звучить і в останніх словах оповідання.

Тема материнства є однією з найважливіших і в художньому світі Гр. Тютюнника. Прикметними є новели “В сутінки” і “Вуточка”. У них діаметрально протилежно розкриваються два типи матерів: у дебютному творі письменника змальовується тип матері-зозулі, для якої стосунки з чоловіками важливіші за материнський обов'язок ростити й виховувати дитину, а в другому – тип матері-страдниці, забутої і покинутої невдячними нащадками.

Автобіографічні деталі першого тютюнниківського оповідання, що російською мовою вийшло в журналі “Крестьянка” 1961

року, розкривають світ дитячої душі, ображеної зрадою матері. Психологічна достовірність новели вражає своєю простотою і глибиною: в очах дитини мати молода і красива, але чужа (“Може, мене й справді піймали в капусті і оддали цій жінці...” [2, с. 18]). Домінуючим почуттям у новелі є провина від зради: мати відчуває свою провину перед сином навіть через вісімнадцять років (“з якимось принизливим острахом заглядають мені у вічі” [2, с. 17], “вони довго сидять на лаві біля порога, немов і не господиня в цій хаті. Потім повільно роздягаються, зморені і пригнічені, світять каганчика” [2, с. 17]). Через психологічні деталі письменникові вдається сумістити у творі два образи оповідача – дитини і дорослого. Композиційне кільце утворює невластне пряма мова дорослого оповідача, який так і не зміг пробачити матір. А дитяче сприйняття і переживання розкривається в словах: “<...> кому війна, а кому мать родна <...>, це прислів'я будило в мені жорстоку зненависть до чужака і горду, по-дитячому ревниву любов до тата” [2, с. 21]).

Ганна на прізвисько Вуточка, героїня одноіменного оповідання Гр. Тютюнника, живе звичайним життям сільської жінки. Письменник торкається важливої і гострої проблеми – невдячності і духовної черствості дітей, котрі не турбуються про батьків. У Вуточки два сини з невістками, але вони не приїздять до бабусі. Безмір материнської доброти і прощення підкреслений портретними деталями: “Зустріла Ганна синів уже напوماцки, однак не плакала і не побивалася своїм лихом, бо вважала себе ж таки й винною, що не сповістила про нього завчасно, – лише всміхалася на *радощах тихою самовідреченою усмішкою* (курсив наш. – С. А.) та простягала до синів невидючі руки, натикаючись ними то на тверді португеї, то на холодні значки, то на гострі козирки офіцерських картузів” [2, с. 116]. Оцей контраст – лагідних материнських рук і твердих предметів військової форми – віддзеркалює протиставлення людського, духовного начала і бездушної казенщини. Вуточка прощає байдужість синів і невісток, лише гірко плаче, так і не дочекавшись їх у гості. Найглибшої кривди зазнала Ганна, коли дізналася, що молодший син Грицько давно демобілізувався, але все ж таки не приїхав, а старший Мусій прислав солдатика до матері, а сам не міг “прискочити”, бо він “у нашому полковому оркестрі – перша труба, граєти на параді буде...” [2, с. 121]. Ця синівська байдужість позбавила Вуточку сенсу життя:

“<...> вперше за багато років відчула, як усе її тіло наливається незнайомою досі зморою і немовби терпне” [2, с. 121].

Тютюнник майстерно використовує тонкий перехід від авторської оповіді до невласне прямої мови, добирає найвиразніші предметні і портретні деталі.

Герої Тютюнника відрізняються від шукшинівських більшою внутрішньою делікатністю, совіслівістю, духовною красою. Вони сформовані українською традиційною “філософією серця”. Хоч в обох письменників об’єктом художнього зображення є село, збігаються часові і просторові, навіть проблемні аспекти, але в персонажів російського митця більш виявлене агресивно-чоловіче начало, а в Тютюнника – риси “хліборобського” менталітету українців. І одним із яскравих репрезентантів художніх концепцій українського і російського письменників є образ матері – трудівниці, страдниці, мучениці, берегині та хранительки одвічних цінностей і духовного багатства народу.

Література

1. Агрест-Короткова С. Що спільного між Василем Шукшиним і Григором Тютюнником? / С. Агрест-Короткова // День. – 2009. – 23 липня. – № 126. – С. 1.
2. Тютюнник Гр. Твори: в 2 т. / Гр. Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – Т. 1. – 327 с.
3. Шкляр В. Чорнобривці для Шукшина / В. Шкляр // Столичные новости. – 2004. – № 30. – 17–30 авт. – С. 1.

4. Шукшин В. Собрание сочинений: В 3 т. / В. Шукшин. – Т. 2. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 591 с.

5. Шукшин В. Собрание сочинений: В 3 т. / В. Шукшин. – Т. 3. – М.: Молодая гвардия, 1985. – С. 3–279.

Svitlana Lenska

The image of mother in the stories of V. Shuksyn and Hr. Tiutiunnyk

An attempt of comparative analysis of stories and novellas by V. Shukshyn and Hr. Tiutiunnyk through the image of mother has been done in the article. The problematic and psychological originality of the image in the writers' works has been ascertained.

Keywords: “shistdesiatnytstvo”, story, novella, the image of mother, poetics.

Светлана Ленская

Образ матери в малой прозе Василия Шукшина и Григора Тютюнника

В статье предпринята попытка сравнительного анализа малой прозы Василия Шукшина и Григора Тютюнника через образ матери. Рассматривается проблемно-психологическое своеобразие раскрытия образа писателями.

Ключевые слова: “шестидесятники”, рассказ, новелла, образ матери, поэтика.

Надійшла до редакції 2.04.2010 р.

Галина Білик

УДК 821.161.2-1:355.01

ТЕМА ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті запропоновано цілісний аналіз теми війни у творчості Ліни Костенко, показано її розгортання в різних соціально-історичних та психологічних контекстах як теми вічної, схарактеризовано засоби художньої репрезентації топосу.

Ключові слова: поезія Ліни Костенко, тема війни, мотив, громадянська лірика, засоби образотворення.

Тема війни належить до вічних і невичерпних у нашому житті та мистецтві, з яким би етичним спротивом це не доводилося констатувати. Так, наприклад, батальні сцени від стародавніх часів є змістовим елементом розпису, вони виформувалися в окремий малярський жанр; музична культура має свої маршові ритми, бадьоро-піднесені гімни, тужливі реквієми й голосіння тощо; у письменстві тему